

KSZTAŁTOWANIE UKŁADÓW GRUNTOWYCH NA POLSKIEJ ORAWIE

Krzysztof Miraj

Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu

Streszczenie. Działki na Polskiej Orawie są niewielkie i tworzą szachownicę gruntów. Były one kształtowane na przestrzeni wieków przez człowieka, któremu przyszło gospodarować w trudnym środowisku w górach. Ważną rolę w osadnictwie omawianego obszaru odegrało prawo wołoskie, na bazie którego zakładano miejscowe wsie – łańcuchówki. Pierwsze podziały ziemi w granicach miejscowości wyznaczyły łąny leśne (role). W ich obrębie dzielono następnie grunty na węższe pasy, a później poprzecznie na coraz mniejsze parcele. Dziś działki mają zwykle niewielkie rozmiary i są wydłużone. Przy wielokrotnych podziałach ziemi utworzył się w konsekwencji szachownicowy układ gruntów, w którym stosowano też dawniej osobliwe jednostki miar powierzchni (snur, rzimski, sóstka, grajcarz).

Słowa kluczowe: układy działek, rola (łąn leśny), łańcuchówka, jednostka powierzchni gruntów, Orawa

WPROWADZENIE

Podziwiając orawskie krajobrazy, zwłaszcza rolnicze, dostrzega się dużą mozaikę pól. Już na pierwszy rzut oka uwidaczniają się małe działki poprzecinane licznymi miedzami. Wśród nich wiodą kamieniste, polne drogi, które zwykle łączą wiejskie osadnictwo w dolinie z lasami porastającymi wierzchowiny okolicznych wzniesień i ich strome stoki. Stwarza to z jednej strony sielankowy obraz górskiej przestrzeni, z drugiej zaś skłania do zastanowienia się nad genezą tak dużego rozdrobnienia działek i ich swoistego ułożenia w rozłogu orawskich miejscowości.

Na ukształtowanie układów gruntowych w omawianym regionie podbabiogórskim wpływ wywarło wiele czynników. Są wśród nich zarówno determinanty przyrodnicze, jak i działalność człowieka. One na przestrzeni wieków przesądzały o tworzeniu kształtów

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: dr Krzysztof Miraj, Instytut Nauk Technicznych, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, ul. Kokoszów 71, 34-400 Nowy Targ, e-mail: krzysztof.miraj@ppwsz.edu.pl

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2017

i wielkości działek w tym górskim regionie i ich ułożeniu względem siebie w wiejskim środowisku. Formowane przez stulecia układy gruntów decydują również o współczesnym wykorzystaniu ziemi. Jest ona bowiem jednym z podstawowych dóbr niezbędnych przy realizacji nowych inwestycji gospodarczych.

Celem niniejszej pracy jest poznanie układów gruntowych i czynników wpływających na ich ukształtowanie na wsiach Polskiej Orawy. W tym górskim terenie rozdrobnienie i rozkwałkowanie gruntów jest olbrzymie, co utrudnia ich gospodarcze wykorzystanie. Liczne skrawki ziemi tworzą szachownicę pól, wśród których jest coraz więcej ugorów i odlogów. Warto tu dodać, że średnia wielkość działek rolniczych na orawskich wsiach to zaledwie 21,2 arów, a statystyczny rolnik ma w swym posiadaniu 32,9 kawałków użytków rolnych [Miraj 2010]. Taki stan rzeczy może zastanawiać jaka była geneza tak licznych podziałów ziemi w tym górskim regionie.

METODYKA

Artykuł oparty jest głównie na badaniach terenowych i literaturze. Dużą rolę w poznaniu układów pól, rozdrobnienia i rozkwałkowania ziemi miała kilkuletnia obserwacja w terenie. Pozwoliła ona ocenić wpływ środowiska przyrodniczego i działalności człowieka na kształtowanie podziału ziemi na Orawie. Umożliwiła ona też weryfikację wiedzy autora. Badania terenowe były ponadto okazją do rozmów i wywiadów z przedstawicielami lokalnej społeczności – właścicielami ziemi. Rozmówcy często podkreślali problemy gospodarowania (nie tylko rolniczego) na małych działkach rozrzuconych po różnych częściach wsi i układu dróg dojazdowych do swych własności. Podczas rozmów z mieszkańcami orawskich wsi poznano również lokalne określenia jednostek miar powierzchni, które były dawniej stosowane na tym obszarze. W terenie można było dokonać prostych pomiarów za pomocą odbiornika GPS. Pozwoliły one oszacować podstawowe parametry współczesnych działek i dawnych łąnów. Umożliwiły również określenie stosunków długości parcel do ich szerokości. Natomiast wzajemne ułożenie działek względem siebie uzupełniała obserwacja terenowa. Podczas licznych wyjść gromadzono także dokumentację fotograficzną. W takim postępowaniu dążono do poznania układów gruntowych i ich genezy. Ważnym źródłem wiedzy o układach gruntów i ich kształtowaniu na Orawskiej Ziemi jest także literatura. Pozwala ona nie tylko zaznajomić się z kilkunastowiekową historią tej części Podtatrza, ale też zrozumieć stosunki społeczne panujące w tym górskim regionie. Ważną grupę stanowiły publikacje odnoszące się do początków osadnictwa na Górnej Orawie, kiedy to kształtowały się ramy wsi i pierwsze podziały gruntów.

WYNIKI I DYSKUSJA

Położenie Polskiej Orawy

Polska Orawa jest historycznym regionem Podtatrza. Położona jest ona w południowej części województwa małopolskiego. Są to zachodnie obszary powiatu nowotarskiego. W skład Polskiej Orawy wchodzi 14 wsi: Bukowina Osiedle, Chyżne, Harkabuz,

Jabłonka, Kiczory, Lipnica Mała, Lipnica Wielka, Orawka, Piekielnik, Podsarnie, Podszkle, Podwilk, Zubrzyca Dolna i Zubrzyca Górna.

Południowe skrawki opisywanego regionu historycznego zajmuje Kotlina Orawsko-Nowotarska stanowiąca część mezoregionu Podhala. Środkowa i północna część Polskiej Orawy należy z kolei do Pogórza Orawsko-Jordanowskiego, które zaliczane jest do Beskidów Zachodnich [Balon i in. 1995].

Polska Orawa – jako jedyny obszar w Polsce – wchodzi w obręb dorzecza Dunaju. Odwadnia go przede wszystkim Czarna Orawa, która wpływa na Słowacji do Zbiornika Orawskiego. W Polsce granice regionu Orawy wyznacza europejski dział wodny pomiędzy Wisłą a Dunajem. Powierzchnia Polskiej Orawy zajmuje w sumie prawie 344 km² [Skawiński 2007a], co stanowi ok. 1/6 terytorium całej Orawy (5/6 jest w Słowacji).

Początki osadnictwa

Większość wsi Polskiej Orawy założonych zostało w latach 1558–1614 [Matuszczyk 1997]. Wtedy tereny zlewni Czarnej Orawy należały do Żupanatu Orawskiego. Zarządzał nim możny ród węgierski Thurzonów, który w drugiej połowie XVI wieku podjął się zasiedlania północnych ziem swych podbabiogórskich posiadłości. Nie było to jednak łatwe zadanie, bo dorzecze Czarnej Orawy porastała wtedy puszcza karpacka, a warunki środowiska przyrodniczego nie ułatwiały procesu osadnictwa. Ziemie pod Babią Górą były też terenem pogranicza Królestwa Polskiego z Koroną Węgierską. Trzeba ponadto dodać, że na przełomie XVI i XVII stulecia sieć dróg na omawianym obszarze była bardzo słabo rozwinięta. Łączyła one głównie pobliskie wsie w sezonowymi szlakami pasterskimi. Były to jednak pojedyncze obiekty typu zarębkowego [Pilch 2015]. Na Górnej Orawie istniał jednak – znany już w średniowieczu – trakt handlowy, którym transportowano wielicką sól na Węgry. Była to główna droga przebiegająca południkowo przez teren zlewni Czarnej Orawy i jej dopływów. Można więc stwierdzić, że obszar obecnej Polskiej Orawy na początku drugiej połowy XVI wieku był bezludny i w całości zalesiony z trudnymi do przebycia torfowiskami na dnie Kotliny Orawskiej oraz zabagnionymi dolinami beskidzkich potoków.

Na przełomie XVI i XVII wieku Karpatami wędrowali Wołosi. Ten pasterski lud pochodził z rumuńskich gór [Guzik 2004b], a na Górną Orawę dotarł ze wschodu, od strony Gorców i Podhala. Ich przybycie pod Babią Górę miało miejsce w czasie, kiedy Thurzonowie podjęli się zasiedlania północnych ziem Żupanatu Orawskiego. W tej sytuacji wsie w dorzeczu Czarnej Orawy zakładane były na tzw. prawie wołoskim (*iure valachico*) [Jostowa 1972, Trajdos 2007]. Ono bowiem najbardziej dostosowane było do niełatwego gospodarowania człowieka w górskim środowisku [Krzywdą 2011]. Prawo to przyczyniało się również do powstawania terenów o wiejskim charakterze z rozwiniętym pasterstwem [Janowiak 2001, Skawiński 2007b].

Pierwsze budynki osad ulokowane zostały wzdłuż górskich potoków. To zapewniało łatwy i szybki dostęp do wody, która niezbędna była przy chowie zwierząt [Pilarczyk 1997]. Warto tu dodać, że w zasiedlaniu Górnej Orawy uczestniczyli nie tylko Wołosi, ale przede wszystkim ludność pochodzenia polskiego [Leszczycki 1990, Skawiński 2007b, Trajdos 2007], która napływała tu z Żywiecczyny, Ziemi Rabczańskiej i Jordanowskiej oraz z Podhala [Matuszczyk 1997, Roszkowski 2011]. Zachęcało ich do tego kilkunasto-

letnie zwolnienie z płacenia podatków i składania danin. Wolnizna ta trwała co najmniej 15 lat [Krzywdą 2011]. Przykładem mogą być miejscowości Podwilk, gdzie świadczeń podatkowych nie pobierano przez 16 lat [Trajdos 2009], i Lipnica Mała, w której wolnizna trwała co najmniej 17 lat [Trajdos 1995].

Przywilej lokacyjny wydawali Thurzonowie w murach Zamku Orawskiego, a wieś zasiedlał zasadzca – sołtys wraz z kilkoma osadnikami. Każdy z nich wznosił swoje domostwo w pobliżu cieką wodnego w określonym miejscu dna doliny. Zwykle były one oddalone od siebie o około 400 m. Łączyła je jedna droga, która później stawała się najważniejszym traktem wsi, poprowadzonym na ogół zgodnie z główną osią doliny.

Orawskie wsie zakładało na ogół 5–10 rodzin. By jednak zamieszkać w tym górskim terenie najpierw każdy z osadników musiał wykarczować kawałek lasu i pozyskać drewno na budowę własnego domu mieszkalnego i pomieszczeń gospodarczych. W ten sposób powstawały początkowo niewielkie polany na aluwialnych dnach dolin potoków, na których stawiano małe budynki mieszkalne i inwentarskie. Później wycinano drzewa wokół zagród, pozyskując w ten sposób teren pod użytki rolne, w tym także pod grunty orne [Trajdos 2004]. Tempo tych prac było różne i zależało m.in. od zasobów siły roboczej rodziny osadników, ukształtowania terenu i jego dostępności oraz ilości i grubości drzew.

Z czasem liczba ludności wsi orawskich powiększała się i wznoszono nowe domy. Budowano je nadal wzdłuż potoku i głównej drogi, które były równoległe względem siebie. Napływowi kolonizatorów i rozwojowi sieci osadniczej towarzyszyła dalsza trzebież lasu. Doprowadziła ona do połączenia się polan i niemal całkowitego wylesienia den dolin. Wraz z dalszym zaludnieniem wsi i rozwojem zabudowy wycinano kolejne partie lasów na zboczach dolin. Bardziej strome i mniej dostępne tereny pozostawały nadal zalesione.

Role w łańcuchówkach

Zakładając wieś na prawie wołoskim wyznaczano łąny leśne, które nazywa się również łąnami osadniczymi lub rolami. Ich liczebność w danej wsi zależała od liczby rodzin osadników. Każda z nich zasiedlała bowiem odrębną rolę [Gotkiewicz 1960]. Przykładowo Lipnicę Małą zasiedlał sołtys z 5 osadnikami [Łabus 2016], a w Chyżnem osadnictwo objęło sołtystwo i 4 „wołoskie” role [Trajdos 1993, Pilchowa 1997].

Rola to szeroki pas ziemi, który rozciąga się w poprzek doliny. Na Orawie ich długość dochodzi na ogół do grzbietów górskich – do wododziałów, którymi biegną granice wsi. Średnia szerokość łąnów leśnych osiągała w tym podbabiogórskim zakątku 400 m [Semkowicz 1932]. Przy określaniu ich szerokości uwzględniano poniekąd także warunki środowiska – zwłaszcza ukształtowanie terenu, jakość gleb i stosunki wodne. Stąd też niektóre role są troszkę szersze, inne węższe, ale na ogół mają podobną szerokość. Według W. Semkowicza [1932] powierzchnia statystycznego łąnu leśnego osiągała na Górnej Orawie około 80 ha.

Taki areal otrzymywał bowiem do zagospodarowania każdy z osadników uczestniczący w zakładaniu nowej wsi. Wyjątkiem był zasadzca – sołtys, który stawał się właścicielem dwóch łąnów leśnych [Trajdos 1995, Skorupa 1997]. On też miał inne przywileje (np.: budowy młyna) oraz otrzymywał ziemię na własność, tzw. jurydykę [Krzywdą 2011]. Pozostali kolonizatorzy urządzali się z kolei na gruntach należących do Dominum

Zamku Orawskiego. Dopiero w połowie XIX wieku ziemia ta przeszła w ręce mieszkańców tutejszych wsi.

Podział wsi lokowanej w dolinie potoku na poprzeczne role stwarzał pierwszym osadnikom podobne możliwości rozwoju. Każdy z nich otrzymywał do zagospodarowania niemal identyczny areal ziemi. Każdy też miał dostęp do ciek wodnego i głównej drogi wiodącej wzdłuż niego, płaskiej doliny i stromych stoków wzniesień. Ponadto wszyscy osadnicy wznosili swe zagrody na dnie doliny, gdzie rzeźba terenu najbardziej sprzyjała osadnictwu. Z czasem zabudowania ulokowane wzdłuż głównej osi wsi połączyły się, tworząc luźny ciąg zagród. Tak powstała wieś typu łańcuchówki dolinnej, której domostwa tworzą długi pas osadnictwa na dnie doliny. Są one charakterystyczne dla tej części kraju. Do tej grupy zaliczyć można aż 12 spośród 13 wsi założonych na przełomie XVI i XVII stulecia. Są to: Bukowina-Osiedle, Harkabuz, Jabłonka, Lipnica Mała, Lipnica Wielka, Orawka, Piekielnik, Podsarnie, Podszkle, Podwilk, Zubrzyca Dolna i Zubrzyca Górna. Jedynym wyjątkiem jest tu Chyżne. Ta wieś ulokowana jest bowiem w całości na czwartorzędowym stożku fluwioglacjalnym Czarnego Dunajca [Kukulak 1997].

Nazwy ról pochodzą zwykle od nazwisk (lub przydomków) pierwszych osadników [Ładygin 1985, Kulášová 2016], którzy je zamieszkali. Później określenia te zostały powszechnie przyjęte jako nazwy geograficzne i w wielu przypadkach funkcjonują do dzisiaj. Z czasem łąny leśne uległy podziałowi i wtedy w niektórych przypadkach pojawiły się też nowe toponimy. Bywało i tak, że niektóre role wyludniały się w czasach wojen i klęsk żywiołowych, a później zasiedlili je nowi osadnicy [Wałach 1997]. Stąd też używanych obecnie nazw ról we wsiach orawskich jest zwykle więcej niż pierwotnych łańców osadniczych. Przykładem może być Zubrzyca Górna, w której role w 1624 r. były nazywane: Kostalkowa, Ssewcowa, Prochlebowa, Gajdarowa i Rusnakowa, zaś w latach 1860–1862 w wykazie ról znajdowały się: Dziurczakowa (Jurczakowa), Wójtowa, Ziajowa, Węgrzynowa, Obyrtałowa, Sikorowa i Kowalczykowa [Wałach 1997]. XIX-wieczne nazwy z Zubrzycy Górnej są też dziś w powszechnym użyciu wśród lokalnej społeczności.

Podział ról

Łany leśne – mające zwykle około 400 m szerokości – zostały z czasem podzielone na mniejsze części. Dochodziło do tego przy spadkobranium. Pierwsze podziały ról obejmowały wyłącznie ich szerokość. Najpierw pas ziemi rozdzielano na połowę, a następnie na ćwiartki. Później łąny dzielono na ósemki i szesnastki [Miraj 2010], a niekiedy nawet na 32 części. Łatwo więc obliczyć, że szerokość tych pasów ziemi była następująca: połówka ok. 200 m, ćwiartka ok. 100 m, ósemka ok. 50 m, szesnastka ok. 25 m, a trzydziestka dwójka zaledwie ok. 12,5 m. Wszystkie te wstęgi gruntów rozciągały się od dna doliny do grzbietowych wododziałów po obu stronach doliny. Miały one najczęściej około 2 km długości [Semkowicz 1932]. Przy takich wydłużonych prostokątach – gdzie stosunek szerokości do długości przekraczał nawet 1:80 – zdecydowano się na podział tych pasów ziemi w poprzek. Przez następne pokolenia były one nadal parcelowane na coraz mniejsze fragmenty. Z czasem wykształciła się szachownica gruntów, która widoczna jest dziś w orawskim krajobrazie (ryc. 1). Mowa tu nie tylko o zróżnicowaniu form użytkowania ziemi, ale też o dużym rozłogu miejscowych gospodarstw rolnych.

Na przestrzeni wieków osoby posiadające ziemię przekazywały swą własność potomkom. By każdego obdarować sprawiedliwie, dzielili najczęściej swe grunty na mniejsze zagony. Zdarzało się jednak, że spadkobiercy zawierali małżeństwa z osobami z innej, niekiedy odległej, roli. Wtedy małżonkowie dysponowali działkami w różnych zakątkach wsi [Miraj 2010]. Przy takim postępowaniu zwiększała się szachownica gruntów i rósł wskaźnik rozłogu gospodarstw. W tym przestrzennym wymieszaniu niewielkich działek widoczne są więc dziś wielopokoleniowe podziały ziemi na Orawie.

Ryc. 1. Szachownica gruntów w Podszklu – zaznaczono granice działek (fot. K. Miraj 2006)

Fig. 1. Chequered pattern (mozaic) of lands in Podszkle – land borders indicated (photo K. Miraj 2006)

Kształt i wielkość działek

Na Orawie najwięcej działek ma kształt czworoboku. Wśród nich większość zbliżonych jest do prostokąta, niektóre zaś do trapezu i rombu, rzadziej kwadratu. Sporo parcel ma również kształt nieregularnych wieloboków. Orawskie działki są nieduże. Wiele z nich liczy kilkanaście lub kilkadziesiąt arów powierzchni. We wszystkich wsiach znaleźć też można parcele kilkuarowe. W przeciwieństwie do nich największe działki mają po kilka hektarów. Tych jest jednak niewiele, szczególnie gdy mówi się o ponad 3 ha kompleksach.

Wielkość i kształt działek zróżnicowany jest w zależności od ich użytkowania. Parcele budowlane mają zwykle od kilku do kilkunastu, czasem kilkadziesiątu arów. Swym kształtem przypominają one kwadraty, trapezy lub prostokąty, w których stosunek szerokości do długości jest zwykle niewielki. Działki osadnicze mają też nieregularne kształty, ale nie są to formy zbyt wydłużone.

Inaczej jest w przypadku działek rolniczych i leśnych. Te mają zazwyczaj postać wydłużonego prostokąta. Nierzadko jest to też kształt trapezu lub rombu. Część parcel to także wieloboki nieregularne. Działki rolnicze na Orawie są różnych wielkości, choć najczęściej jest małych kawałków. Najmniejsze z nich mają zaledwie po kilka arów – niektóre nawet poniżej 3 arów. Takie powierzchnie działek potwierdzają też badania Cz. Guzika [2004a] w Piekielniku i K. Miraja [2010] w Bukowinie Osiedlu, Harkabuzie, Lipnicy Wielkiej, Lipnicy Małej, Orawce, Piekielniku, Podszklu, Podsarniu, Zubrzycy Dolnej i Zubrzycy Górnej. Największe z kolei parcele przekraczają 2,5 ha, choć takich zwartych kompleksów jest niewiele. Na Orawie bowiem obserwuje się zbytnie rozdrobnienie gruntów rolniczych [Górka i in. 2002]. Przeciętna działka rolnicza ma – jak już wcześniej wspomniano – tylko 21,2 arów [Miraj 2010].

W przestrzennym zróżnicowaniu większe arealy użytków rolnych obserwuje się w południowej części Orawy – w Jabłonce i Chyżnem. W pierwszej z tych miejscowości w drugiej połowie lat 70. XX wieku przeprowadzono bowiem komasację gruntów [Miraj 2010]. W Jabłonce stosunek szerokości działek rolniczych do ich długości jest mały – zwykle mniejszy niż 1:5. Tutaj działki rolnicze tworzą blokowe układy pól. Chyżne z kolei – położone w całości na dnie Kotliny Orawsko-Nowotarskiej – cechuje się dużą mechanizacją i towarowością produkcji rolnej. W tej wsi duże powierzchnioowo działki mają jednak kształt mocno wydłużonych prostokątów. Na ogół parcele rolnicze w tej wsi ciągną się wąskim pasem od zabudowań rolniczych z centrum miejscowości do jej południowych i północnych granic. Tu stosunek szerokości działki do jej długości ma zwykle proporcję od 1:30 do 1:40, a czasem nawet więcej. W Chyżnem w krajobrazie obserwuje się więc długopasmowe układy działek (ryc. 2). Pozostałe 12 wsi Polskiej Orawy – Bukowina-Osiedle, Harkabuz, Kiczory, Lipnica Mała, Lipnica Wielka, Orawka, Piekielnik, Podsarnie, Podszkle, Podwilk, Zubrzyca Dolna i Zubrzyca Górna – posiadają małe działki rolnicze. Mają one kilka, najwyżej kilkanaście arów, rzadko kilkadziesiąt. W tych miejscowościach tylko nieliczne parcele rolnicze przekraczają areal 0,5 ha. Dodatkowo na takich niewielkich działkach stosunek boku krótszego do dłuższego przybiera najczęściej proporcję 1:5 lub 1:6. W krajobrazie rolniczym wymienionych wyżej 12 orawskich wsi te duże rozdrobnienia gruntów uwidaczniają się jako pasmowe układy pól (ryc. 3).

Powierzchnia działek leśnych zależy w dużej mierze od właściciela gruntów. W obrębie prywatnych własności są one na ogół mocno rozdrobnione, a swym kształtem przypominają najczęściej prostokąty i wydłużone trapezy. Większość indywidualnych parcel leśnych nie przekracza 0,5 ha. Zwykle te małe skrawki ziemi liczą 10–30 arów. Zupełnie inną powierzchnię mają działki miejscowych wspólnot urbarialnych i Lasów Państwowych. Te mają na ogół od kilkunastu do nawet kilkudziesięciu hektarów i nieregularny kształt wieloboków. Działki te od czasu swojego powstania nie były bowiem rozcinane na mniejsze kawałki. Leśne parcele Skarbu Państwa zajmują jednak niewielką powierzchnię na Polskiej Orawie. Utworzono je w pierwszej połowie XX wieku i od wtedy nie zmieniły one swojego właściciela. Nie było więc potrzeby ich dzielenia. Z kolei działki urbaru powstały w połowie XIX wieku na bazie ówczesnej własności królewskiej. Tych wspólnotowych gruntów nie można jednak dzielić na mniejsze części [Kowalczyk 2001; Miraj 2010].

Ryc. 2. Długopasmowy układ gruntów w Chyżnem – zaznaczono granice działek (fot. K. Miraj 2017)

Fig. 2. Long and narrow farmlands (lands) in Chyżne – land borders indicated (photo K. Miraj 2017)

Ryc. 3. Pasmowy układ gruntów w Zubrzyicy Dolnej – zaznaczono granice działek (fot. K. Miraj 2008)

Fig. 3. Narrow farmlands in Zubrzyca Dolna – land borders indicated (photo K. Miraj 2006)

Sznury i miedze

Wydzielając role w poprzek dolin potoków, wyznaczono początkowo umowne ich granice. Niejednokrotnie wytyczono w tym miejscu drogę. Po wykarczowaniu lasu teren wykorzystywano jako użytek rolny. Najpierw były to małe polany na dnie doliny, które z czasem rozrastały się. Powiększały się one zarówno wzdłuż głównej osi doliny, jak i po jej obydwu zboczach. Gdy doszło do połączenia dwóch pobliskich polan wyznaczano bardziej precyzyjnie – umówioną wcześniej – granicę łąnów leśnych. Wytyczano ją prostopadle do osi doliny. Zwykle była nią już wtedy dolinna droga wiejska biegnąca wzdłuż potoku i przecinająca wszystkie role. Na nowo wyznaczanych granicach ról dość często powstawały miedze. Podobne, choć zwykle mniejsze, usypywano wzdłuż połówek i ćwiartek. W rzeczywistości miedze te prowadziły od dna doliny w poprzek stoku do lasu. Przy ich tworzeniu dążono do tego, by była to możliwie prosta linia, jednak w niektórych miejscach przybrała ona formę lekkich łuków. Niekiedy wymuszało to również ukształtowanie powierzchni.

Miedze rozgraniczające role lub ich części (ryc. 4) nazwano na Orawie *miedzami sznurowymi* (miedzami sznurowymi). Są one bowiem długie i w wielu przypadkach łączą dwie przeciwległe granice wsi. Znajdujący się pomiędzy sznurowymi miedzami wąski i długi pas ziemi nazywany był *snurem* (sznurem) [Kąs 2011] (ryc. 5). Z kolei miedze-terasy wewnątrz sznurów tworzą na stokach wzdłuż poziomic, najczęściej prostopadle do granic łąnów, półłąnów czy ćwierćłąnów. Stąd też ich długość dochodziła do

Ryc. 4. Miedze oddzielające pierwotne podziały ról (łąnów leśnych) w Jablonce – zaznaczono miedze (fot. K. Miraj 2016)

Fig. 4. Land borders separating initially divided forest lands in Jablonka – land borders indicated (photo K. Miraj 2016)

szerokości sznuru – do 50 m. Zdarzało się jednak, że podobne terasy stokowe powstawały w sąsiednim sznurze. Usypywano je, by w ten sposób ograniczać erozję wodną gleb na stromych skłonach wzniesień. Było to szczególnie ważne przy uprawie roślin na gruntach ornym. Początkowo miedze te orientacyjnie rozgraniczały własność rolników. Stąd też niektóre z miedz przybrały kształt łuków, zgodnych z ukształtowaniem skłonów wzniesień.

Takie rozgraniczenia ziemi sprawdzały się przez dziesiątki lat. Jednak w XX wieku zaczęto geodezyjnie wytyczać działki ewidencyjne. Wówczas granice rozdzielające poszczególne własności stały się liniami prostymi. Niektóre z nich przecinały więc na różne sposoby miedze, tworząc troszkę inne – bardziej wyrównane – kształty parcel.

Ryc. 5. Dawne sznury widoczne w krajobrazie skomasowanej Jabłonki – zaznaczono granice sznurów (fot. K. Miraj 2014)

Fig. 5. Belt-shaped and intergated farmlands in Jabłonka – land borders indicated (photo K. Miraj 2014)

Anachroniczne miary powierzchni ziemi

Pierwsze podziały orawskich wsi na role przyczyniły się również do powstania miejscowych jednostek miar powierzchni. Nie były one bardzo precyzyjne, ze względu na różną szerokość i długość łąnów leśnych. Te jednak dzielono w tym zakątku Karpat według jednolitego systemu na mniejsze części. Stąd też odmienne były arealy łąnów, półłąnów, ćwiartek itd. w poszczególnych wsiach a nawet w obrębie jednej miejscowości. One następnie stawały się miarami powierzchni ziemi.

Pierwotne, liczące około 80 ha łąny leśne parcelowano – jak już wcześniej wspomniano – na dwie połówki. Każda z nich miała mniej więcej 40 ha i tworzyła tzw. *snur*

(sznur). Ta jednostka według J. Kaśia [2011] zajmowała 50 ha ziemi. *Snur* równy był z kolei 10 *sóstkom* (szóstkom) [Kaś 2011]. Można stąd wywnioskować, że 1 szóstka zajmowała w przybliżeniu 5 ha ziemi. Szóstkę natomiast dzielono na 10 *grajcarzy* [Kaś 2011]. Z obliczeń wynika więc, że 1 *grajcarz* liczył około 50 arów. Podobny areal *grajcarza*, bo około 40 arów, podaje Jostowa [1965]. Gdyby przyjąć tą wartość (40 arów), to *snur* powinien mieć w przybliżeniu 40 ha powierzchni. W rzeczywistości obydwie te miary są realne. W miejscu, gdzie przeciwległe krańce wsi są bardziej od siebie oddalone, łąn leśny miał większą powierzchnię niż we fragmencie, gdzie granice są bliżej siebie. Stąd też sznury miały nieco różną długość i szerokość, a przez to także i areal. Takie różnice widać nie tylko pomiędzy poszczególnymi wsiami, ale nawet w obrębie jednej miejscowości. W tym nieprecyzyjnym, ale powszechnie stosowanym na Orawie systemie miar powierzchni gruntów używano też jednostki nazywanej *rzimski* (rzymski). Stanowiła ona 4 szóstki [Kaś 2011], czyli w przybliżeniu 16–20 ha ziemi.

Dawniej, opisane wyżej jednostki miar gruntów ułatwiały miejscowej ludności liczenie ziemi. Ten prosty system przekazywano z pokolenia na pokolenie. Wykorzystywano go powszechnie na Orawie do lat 20. XX wieku, w niektórych przypadkach do II wojny światowej. Także przez kilkanaście lat powojennych starsze pokolenie rolników posługiwało się jeszcze dawnymi miarami powierzchni. Wtedy jednak jednostki miar arealów działek ewidencyjnych były już zapisywane w urzędowych dokumentach w układzie SI – w hektarach i arach. W latach 60. i 70. XX wieku prawie zupełnie zaprzestano liczenia arealów w szóstkach i *grajcarzach*. Dziś są to już anachroniczne jednostki miar powierzchni gruntów. Czasem jeszcze słyszy się te nazwy przy określaniu udziałów we wspólnotach urbanialnych, ale i tam powszechnie używa się jednostek hektar i ar.

Drogi dojazdowe

Główna droga wsi poprowadzona została osią doliny wzdłuż potoku i przecinała w poprzek wszystkie role. Często wyznaczano też dukty i ścieżki na granicy ról i wewnątrz *snurów* (sznurów). Te przecinały się z najważniejszą drogą wsi pod kątem prostym. Gdy postępowało dzielenie łąn leśnych na mniejsze połówki, ćwiartki czy ósemki, wówczas wytyczano drogi wzdłuż ich granic. Prowadzono je tak, by można było z nich bezpośrednio dotrzeć do dwóch ćwiartek czy ósemek. Były więc one równoległe do siebie. Każda z takich dróg krzyżowała się natomiast z głównym traktem wsi pod kątem prostym. Taki układ ciągów komunikacyjnych pozostał na Orawie do dzisiaj. Jest on również charakterystyczny dla wsi typu łańcuchówki.

PODSUMOWANIE

Kształtowanie układów gruntowych na Orawie rozpoczęło się wraz rozwojem osadnictwa na przełomie XVI i XVII wieku. Lokacja wsi na prawie wołoskim miała duży wpływ na ich przestrzenną organizację. Zgodnie z nim wydzielono w nowozakładanych osadach podobnej rozpiętości łąny leśne, które stopniowo zagospodarowano. Przy zwiększaniu zaludnienia dochodziło do podziału rodzinnej ziemi i rozcinania ról na mniejsze pasy. Z czasem pierwotne łąny leśne mocno rozparcelowano i wytworzyła się w ten sposób swoista mozaika licznych działek z osobliwymi jednostkami miar

powierzchni gruntów. Objęła one zarówno tereny osadnicze, użytki rolne, jak i lasy. Duże rozkawałkowanie gruntów utrudnia jednak gospodarowanie na nich. Właściciel dysponując wieloma oddzielnie położonymi parcelami ponosi większe koszty dojazdu do swoich ziem i ma ograniczone możliwości wykorzystania dużych maszyn [Miraj 2010]. W łańcuchowym układzie wsi wytworzyła się też sieć równoległych dróg prowadzonych po stokach wzniesień, które zawsze łączy główny trakt komunikacyjny na dnie doliny.

Szachownica gruntów z małymi działkami ogranicza również wykorzystanie ziemi pod nierolnicze inwestycje [Miraj 2010]. Na kilku- czy kilkunastoarowych kawałkach o prostokątnych kształtach nie można wznieść większych gabarytowo obiektów. By takie postawić, trzeba dysponować większymi powierzchniowo parcelami. Chcąc dziś takie stworzyć niezbędne okazuje się nabycie od kilku do nawet kilkudziesięciu działek w jednym sznurze. Trzeba tu dodać, że każda z nich może mieć innego właściciela. Takie działania są jednak czasochłonne i wymagają pewnego nakładu finansowego. Stąd też duże rozdrobnienie gruntów utrudnia powstawanie większych obszarowo inwestycji. Racjonalnym rozwiązaniem była by najpierw komasacja gruntów.

PIŚMIENNICTWO

- Balon, J., German, K., Kozak, J., Malara, H., Widacki, W., Ziaja, W. (1995). Regiony fizycznogeograficzne. [W:] J. Warszyńska (red.). Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność. UJ, Kraków, 117–130.
- Gotkiewicz, M. (1960). Poznajemy Górną Orawę. Projekt wycieczki względnie obozu. Opracowanie metodyczne. Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zakład Metodyki Geografii, Kraków, ss. 70.
- Górka, Z., Górz, B., Guzik, Cz. (2002). Rolnictwo i obszary wiejskie w województwie małopolskim. [W:] Z. Górka, A. Jelonek (red.). Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski. Oddział Krakowski PTG, Koło PTG w Nowym Sączu – Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków, 91–108.
- Guzik, Cz. (2004a). Przemiany tradycyjnego rolnictwa Podhala. [W:] Social, Economic and Farm Transformation in Ukraine and Poland under Condition of their Entrance to European Union. Reports of participants of XI Ukrainian–Polish Scientific Seminar, Zaporozhie, 17–19 May, 2004. National Scientific Academy of Ukraine, United Institute of Economics, Polish Academy of Science, Institute of Geography and Territory Management. Kiev – Zaporozhie – Warshava, 199–206.
- Guzik, Cz. (2004b). Wieś podhalańska i jej gospodarcze przeobrażenia w historii regionu. [W:] B. Izmailów (red.). Przyroda – człowiek – Bóg. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, 209–218.
- Janowiak, E. (2001). Krótki zarys dziejów Górnej Orawy. [W:] E. Janowiak (red.). Liceum Ogólnokształcące im. Bohaterów Westerplatte w Jabłonce 1951–2001. Wyd. Towarzystwa Słowaków w Polsce, Jablonka, 11–14.
- Jostowa, W. (1972). Pasterstwo na Polskiej Orawie. PAN, Instytut Historii i Kultury Materialnej, Wrocław, ss. 232.
- Jostowa, W. (1965). Materiały do zagadnienia gospodarki chłopskiej w „Borach” orawskich. Lud, 49, 503–554.
- Leszczycki, S. (1990). Zarys rozwoju osadnictwa na Podhalu. [W:] S. Leszczycki. Osadnictwo Podhala w okresie międzywojennym. Wydawnictwa Muzeum Tatrzańskiego im. Dra Tytusa Chałbińskiego w Zakopanem, XVIII, Zakopane, 11–22.

- Labus, J. (2016). Zarys dziejów Orawy. [w:] B. Zgama, R. Kowalczyk (red.). Jabłonka – stolica polskiej Orawy. Historia i współczesność. Wyd. 2 popr. Orawskie Centrum Kultury w Jabłonce, Nowy Targ – Jabłonka, 35–70.
- Kąś, J. (2011). Słownik gwary orawskiej. T. 1–2. Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Kowalczyk, E. (2001). Orawskie urbary. [W:] R. Kowalczyk (red.). Moja Orawa. Pismo mieszkańców i sympatyków ziemi orawskiej, 1(5), 23.
- Krzywda, P. (2011). Charakterystyka geograficzno-historyczna obszaru zamieszkiwanego przez Górali Orawskich. [W:] U. Janicka-Krzywda (red.). Kultura ludowa górali orawskich. Biblioteka Górskiego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK w Krakowie, 15, 7–40.
- Kukulak, J. (1997). Środowisko przyrodnicze. [W:] F. Kiryk (red.). Czarny Dunajec i okolice. Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków, 13–56.
- Kulášová, E. (2016). Gospodarka i kultura pasterska. [W:] M. Jagnešáková (red.). Orawa bez granic. Północno-wschodnia Orawa. Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, Dolný Kubín, 167–205.
- Ładygin, Z. (1985). 7 dni na Orawie polskiej. Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa – Kraków, ss. 72.
- Matuszczyk, A. (1997). Orawa i Pasma Podhalańskie. Towarzystwo Przyjaciół Orawy, Kraków, ss. 180.
- Miraj, K. (2010). Przemiany wsi i rolnictwa Polskiej Orawy na przełomie XX i XXI wieku. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, ss. 156.
- Pilarczyk, W. (1997). Kiczory. Orawa, 35, 6–34.
- Pilch, J. (2015). Działalność Muzeum – Orawskiego Parku Etnograficznego w Zubrzycy Górnej (60-lecie). Rocznik Orawski, 10, 40–55.
- Pilchowa, J. (1997). Tradycyjne i współczesne oblicze wsi Chyżne. Rocznik Orawski, 1, 19–34.
- Roszkowski, J.M. (2011). Historyczno-kulturowy obraz szlachty górmorawskiej w XVII–XX stuleciu. [W:] U. Janicka-Krzywda (red.). Kultura ludowa Górali Orawskich. Oficyna Wydawnicza „Wierchy” – Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków, 45–74.
- Semkowicz, W. (1932). Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa górnej Orawy. Muzeum Tatrzańskie im. dra. T. Chałubińskiego, Zakopane.
- Skawiński, M. (2007a). Orawa – zarys fizycznogeograficzny. Rocznik Orawski, 6–7, 145–159.
- Skawiński, M. (2007b). Osadnictwo polskie na górnych węgrych do początku XVIII wieku. [W:] Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzi, Zborník príspevkov z konferencie Terchová, 2–4.08.2007, Považské múzeum, Žilina, 33–53.
- Skorupa, A. (1997). Kościoły Polskiej Orawy. Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków, s. 94.
- Trajdos, T.M. (2009). Luteranie w Podwilku i początki tamtejszej parafii katolickiej. Rocznik Orawski, 8–9, 5–30.
- Trajdos, T.M. (2007). Zubrzyca Górna w XVII wieku. Rocznik Orawski, 6–7, 11–28.
- Trajdos, T.M. (2004). Podsarnie i Harkabuz w okresie kolonizacji dorzecza Czarnej Orawy. Rocznik Orawski, 5, 19–28.
- Trajdos, T.M. (1995). U początku historii Lipnicy Małej. Orawa, 33, 7–16.
- Trajdos, T.M. (1993). Zarys historii Chyżnego. Orawa, 26–30, 2–5.
- Wałach, S. (1997). Nazwy ról i nazwiska z przydomkami wsi Zubrzyca Górna. Rocznik Orawski, 1, 68–72.

FORMATION OF FARMLANDS AND THEIR ARRANGEMENT IN THE POLISH REGION OF ORAWA.

Abstract. Farmlands in the Polish region of Orawa are relatively small and they resemble the chequered pattern (mosaic of lands). The above have been created by farmers who have cultivated the land in difficult highland conditions throughout the centuries. Walachian law

played an important role in the settlement of people in Orawa. Law regulations required to start the sequences of villages. The early land divisions were mapped out by lands of forests. The created farmlands were then divided into narrower areas. Finally, the narrow pieces of land were subdivided athward. Nowadays farmlands are rather small and oblong. In consequence of multiple land division contemporary farmlands create chequered pattern. In the past there were used rare area units, such as *snur*, *rzimski*, *sóstka*, *gracjarz*.

Key words: farmland arrangement, forest lands, sequence of villages, area unit, Orawa

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 4.04.2017

Do cytowań – For citation: Miraj, K. (2017). Kształtowanie układów gruntowych na Polskiej Orawie. *Acta. Sci. Pol., Formatio Circumiectus*, 16(2), 45–58.